

УДК 349.2.

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2020-40-2-189-195>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ НА РОБОТУ ПРАЦІВНИКІВ В ПЕРІОД XIX СТ. ПОЧАТКУ XX СТ.

Табачник П.Я.

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION OF EMPLOYMENT OF EMPLOYEES IN THE PERIOD OF XIX CENTURY. EARLY XX CENTURY

Tabachnik P.Ya.

У статті розглянуто деякі особливості правового регулювання прийняття на роботу працівників в період XIX ст. початку XX. Приділено увагу значення і ролі Селянської реформи 1861 р, аналіз норм Закону від 3 червня 1886 року "Про затвердження проекту правил про нагляд за заводами фабричної промисловості, про взаємні відносини фабрикантів і робітників і про збільшення числа чинів фабричної інспекції», оскільки з прийняттям цього закону у трудового права з'явилися самостійний предмет і метод правового регулювання. Висвітлено Судову реформи 1864 року.

Проаналізовано, що до Селянської реформи 1861 р суспільне виробництво ґрунтувалося головним чином на примусовій праці кріпаків. На відміну від дореформеного періоду (до реформи 1861 р), коли законодавство, регламентувало взаємини фабрикантів і вільних працівників, обмежувалося двома основними актами чинності майже повної відсутності вільного ринку праці, в період після реформи 1861 р аж до Жовтневої революції 1917 р трудове законодавство (представлене в основному так званим фабричним законодавством) активно розвивалося. У період військового комунізму (1918-1921 рр.) судовий захист при виникненні колізій в сфері трудових відносин практично був відсутній, і трудові суперечки вирішувалися переважно в адміністративному порядку. Світові суди були створені в результаті Судової реформи 1864 року для вирішення дрібних цивільних і кримінальних справ. Світові судді повинні були «постановити рішення» на основі закону тільки в тому випадку, якщо попередні спроби до примирення виявляться безуспішними. Уже в 30-40-х рр. XIX ст. частиною промисловців зізнавалася недостатність тільки каральних заходів, і серед них набуває популярності ідея примирення розгляду з робітниками. Після революції 1905 р. новостворене Міністерство торгівлі і промисловості розробило законопроект про промислових судах і представило його на розгляд особливої наради з робочого питання. Слід зазначити, що в кінці XIX-початку XX століття певну роль у вирішенні трудових спорів грала Фабрична інспекція, спочатку створена в 1882 році для здійснення нагляду за виконанням закону про охорону праці малолітніх, а потім значно розширила свої функції і повноваження.

Ключові слова: *праця, трудові відносини, прийом на роботу, трудові відносини.*

Актуальність теми. Передумови формування трудового законодавства стали складатися ще в Стародавньому світі, але у вузькому сенсі перші законодавчі акти про працю на Заході приймалися в XIV в. Уже в

цей період втручання держави в дані суспільні відносини було досить велике, а з XVII до середини XVIII ст. тут явно переважали публічно-правові засади. З кінця XVIII в. в регулюванні трудових відносин панівним

стало приватноправове початок, державне втручання було зведено до мінімуму. Дана ліберальна тенденція, крім очевидних плюсів, мала великі негативні наслідки у вигляді нестримної експлуатації дитячої та жіночої праці, фактично необмеженого робочого часу, відсутності елементарних санітарно-гігієнічних умов на робочих місцях. Виникнення трудового законодавства як щодо самостійного масиву нормативно-правових актів відбулося в XIX в., Пріоритет належав Англії. Вітчизняне трудове законодавство розвивалося в рамках загальної цивілізаційної тенденції, приблизно в тій же проблемній і хронологічній послідовності. При цьому відставання від Заходу становило в середньому до півстоліття [1].

Мета дослідження: аналіз особливостей правового регулювання прийняття на роботу працівників в період XIX ст. початку XX ст.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Професор В.І. Миронов пов'язує виникнення галузі трудового права з введенням в дію Закону від 3 червня 1886 року "Про затвердження проекту правил про нагляд за заводами фабричної промисловості, про взаємні відносини фабрикантів і робітників і про збільшення числа чинів фабричної інспекції», оскільки з прийняттям цього закону у трудового права з'явилися самостійний предмет і метод правового регулювання. Предметом нової галузі стали відносини по найму робочої сили і використання її в процесі праці. Метод трудового права полягав в тому, що умови трудової діяльності визначалися шляхом укладення індивідуального договору найму з видачею розрахункової книжки та затвердження правил внутрішнього трудового розпорядку. Таким чином, і в трудовому праві чільним в цей період був договірний спосіб визначення умов праці, втручання держави в регулювання праці зводилося до мінімуму [3, с.17].

Виклад основного матеріалу. До Селянської реформи 1861 р суспільне виробництво ґрунтувалося головним чином на примусовій праці кріпаків. Промисловість як заводська, так і реміснична була розвинута відносно слабо, а питома вага працівників, повністю вільних від кріпацтва, був невеликий. Законодавство, що регулювали працю, відображало риси феодально-кріпосницької системи, що переважали натурального господарства, майже повної відсутності вільного ринку праці капіталістичного типу [2,с.1].

На відміну від дореформеного періоду (до реформи 1861 р), коли законодавство, регламентувало взаємини фабрикантів і вільних працівників, обмежувалося двома основними актами чинності майже повної відсутності вільного ринку праці, в період після реформи 1861 р аж до Жовтневої революції 1917 р трудове законодавство (представлене в основному так званим фабричним законодавством) активно розвивалося. Предмет є головним критерієм розмежування норм права за галузями, оскільки він має об'єктивний зміст, зумовлений самим характером суспільних відносин і не залежить від волі законодавця. Саме об'єктивна необхідність повинен обмежувати виділення галузі права. Метод же служить додатковим, юридичним критерієм, так як похідний від предмета, і самостійного значення не має [4, с. 115].

Предметом регулювання фабрично-трудоного законодавства виступали відносини в сфері найманої праці, і саме поява великого масиву таких суспільних відносин після реформи 1861 р спричинило за собою необхідність регулювання їх на законодавчому рівні. Виходячи з наведених аргументів, на нашу думку, справедливо говорити принаймні про початок формування галузі трудового права вже в кінці XIX століття.

У період військового комунізму (1918-1921 рр.) Судовий захист при виникненні колізій в сфері трудових відносин практично

була відсутня, і трудові суперечки вирішувалися переважно в адміністративному порядку.

Світові суди були створені в результаті Судової реформи 1864 року для вирішення дрібних цивільних і кримінальних справ. Світовий суд також мав своєї споконвічної метою «вчити закону народ». Такий неформальний підхід мав на меті завоювати довіру народу, зробити мирового суддю доступним людям неписьменним в прямому і правовому сенсі і в кінцевому рахунку сприятиме впровадженню правосвідомості через поширення правових принципів, що, як вважалося, буде сприяти переходу від звичаєвого права до закону. У зв'язку з цим мировому судді забезпечувалися широкі повноваження в тлумаченні конкретних випадків. Примирення на основі особливих обставин справи або місцевих звичаїв повинно було стати основною формою судового рішення. Світові судді повинні були «постановити рішення» на основі закону тільки в тому випадку, якщо попередні спроби до примирення виявлялися безуспішними. Світові суди залучали багатьох робітників, життя яких була прихована від історії, оскільки вони працювали за наймом не на фабриках і заводах, а в майстернях, магазинах, приватних будинках і на вулицях в якості ремісників та їхніх учнів, сажотрусів, будівельних і залізничних робітників, вожатих трамваїв і кучерів конок. Спори з приводу договорів були найбільш поширеним випадком трудових спорів, які виносилися на обговорення світових судів. Типовими були випадки суперечок між сезонними робітниками і їх роботодавцями. Ці випадки продемонстрували, принаймні для деяких робочих, можливість вирішення проблем, які вони пов'язували з несправедливою трудовою практикою. Причинами розбіжностей між сезонними робітниками і їх роботодавцями найчастіше були невиконання роботодавцем зобов'язань по виплатах і залишення робіт-

никами роботи до кінця обумовленого в контракті терміну [5, с. 55].

Також в світових судах були поширені суперечки через образливого звернення роботодавців з працівниками; в подібних випадках мирові судді одноголосно підтримували ображених робітників і використовували випадок для настанови роботодавців з приводу «порядного поведінки» і «культурного відносини між людьми»[6, с. 257].

Уже в 30-40-х рр. XIX ст. частиною промисловців зізнавалася недостатність тільки каральних заходів, і серед них набуває популярності ідея примирення розгляду з робітниками. 1 березня 1834 р Московське відділення мануфактурного ради розглядало проект створення «мануфактурної розправи», тобто своєрідного промислового суду, покликаного розбирати взаємні скарги підприємців і робітників, капіталістів і поміщиків, а також конфлікти між фабрикантами. Але проект був відхилений [1].

Необхідність і бажаність створення спеціалізованих судів з трудових справ (промислових, або промислових суден) були обґрунтовані в доповідях утвореної в 1859 р Комісії з представників Міністерства фінансів і Міністерства внутрішніх справ під головуванням О. Штакельберга з метою розробки реформи промислового законодавства. Комісія Штакельберга, що опублікувала свої пропозиції в 1863 р, передбачила установа промислових суден для вирішення спорів і розбіжностей, що виникають між господарями промислових закладів і робочими.

Проект Комісії передбачав введення промислових суден в фабрично-заводських центрах за поданням губернаторів до Міністерства фінансів і Міністерство внутрішніх справ. Суддями могли стати представники від господарів і робітників. Голова суду обирався, а сам суд оголошувався незалежним від місцевої адміністрації. У виборах могли брати участь чоловіки у віці 21 року і стар-

ше, якщо вони не були «зганьблені по суду або громадському вироку». Жінки не мали право безпосередньо брати участь у виборах, але свій голос могли передавати родичам. До складу промислового суду від робочих допускалися лише грамотні люди не молодше 35 років, які працювали в місті не менше п'яти років і мали «чисте минуле». Вибори передбачалося виробляти кожні два роки. Розгляду промислового суду повинні були підлягати конфлікти, пов'язані зі страйками, дисциплінарними штрафами, порушеннями обов'язкових постанов, відшкодуванням робочим за каліцтво і т. п. Передбачалися дві стадії: світове розгляд і власне суд. Для світового розгляду при промисловому суді передбачалося створити спеціальний комітет з двох членів (по одному від робітників і господарів)»[2].

Після революції 1905 р. новостворене Міністерство торгівлі і промисловості розробило законопроект про промислових судах і представило його на розгляд особливої наради з робочого питання. Суть пропозицій зводилася до наступного. Заснуються промислові суди в складі голови і не менше чотирьох засідателів. Голова обирається міськими думами або земськими зборами і затверджується на посаді Сенатом. Одна половина засідателів обирається робочими з-поміж себе, інша – підприємцями. Промислові суди утворюються за клопотанням міських дум, земських зборів і торгово-промислових організацій постановою міністра торгівлі і промисловості за погодженням з міністром юстиції. Юрисдикція промислових суден – суперечки між робітниками і роботодавцями на ґрунті договору трудового найму. Передбачалося, що промислові суди будуть включені в загальну судову систему, а скарги на їх рішення будуть розбиратися з'їздами світових судів і судовими палатами. Хоча розглянуті пропозиції були схвалені особливим нарадою з однією лише поправкою (головою суду повинно бути не обличчя, яка обирається ор-

ганами місцевого самоврядування, а один зі світових судів), законопроект не потрапив на обговорення Державної думи. Все залишилося як і раніше.

Відсутність судів по трудових справах розглядалося в дореволюційній (до 1917 г.) юридичній літературі як суттєвий недолік правової системи, що веде до надмірного розростання адміністративного тлумачення законів, адміністративної практики, яка не може мати авторитет судової практики, що формується в умовах гласного правосуддя[2].

Л.С. Таль писав, що «лише введення промислових суден з єдиної верховної інстанцією, покликаної авторитетно роз'яснювати і вирішувати виникаючі в цій області сумніви і питання, покладе початок правильному і широкому висвітленню своєрідних правових явищ і стосуються їх норм і інститутів, що складають поряд з нормами загального правопорядку, чинне промислове трудове право»[7, с. 77].

Л.С. Таль вважав основним завданням діяльності спеціалізованих трудових судів – знайти «не так формально законне рішення, скільки примиряє обидві сторони дозвіл виниклого розбіжності. А для цього необхідно, перш за все, знання внутрішнього життя підприємства і даного середовища. Суддя повинен бути авторитетною досвідченою особою, здатним розбиратися в таких побутових і правових питаннях, що стосуються їх взаємовідносин, в розумінні яких вони самі розходяться» [7, с. 62].

Після Лютневої революції 1917 р була зроблена ще одна спроба зрушити з мертвої точки питання про створення трудових судів. Міністерством праці було прийнято рішення розробити проект установи промислових суден для вирішення спорів між наймачами і особами, що віддають їм свою працю за трудовим договором, коли вони отримують винагороду не перевищує 6000 рублів в рік. Робота над зазначеним законопроектом була

припинена в зв'язку з падінням Тимчасового уряду.

З тих пір ідея створення трудових судів не втратила своєї актуальності. Багато сучасні юристи пишуть про те, що «в інтересах справи доцільно встановити єдиний порядок розгляду трудових спорів, створити в судовій системі таку самостійну структуру, як трудові суди, розробити відповідний Трудовий процесуальний кодекс, виділити трудовий процес в самостійну галузь права» [8, с. 186].

Слід зазначити, що в кінці XIX-початку XX століття певну роль у вирішенні трудових спорів грала Фабрична інспекція, спочатку створена в 1882 році для здійснення нагляду за виконанням закону про охорону праці малолітніх [9], а потім значно розширила свої функції і повноваження. Специфіка діяльності Фабричної інспекції полягала в тому, що вона не тільки стежила за виконанням фабричних законів і порушувала переслідування за їх порушення, а й виконувала примирливо-посередницькі функції при виникненні трудових конфліктів; попередження трудових спорів вважалось найважливішим завданням Фабричної інспекції. Примирливо-посередницькі функції при виникненні трудових конфліктів і функція попередження трудових суперечок не були притаманні трудовій інспекції західних країн і становили специфічну особливість законодавства дореволюційного періоду. Фабрична інспекція виступала як орган, що здійснював досудовий розгляд справ, схилиючи сторони до миролюбного угоди [11, с. 26].

Лютнева революція 1917 р привела до наявності двовладдя, в результаті якого законотворчі функції виконували два органи: Тимчасовий уряд, яка брала акти, що мали силу закону, і Ради робітничих і солдатських депутатів, які видавали постанови і розпорядження, що належали в тому числі і до правового регулювання праці, а також укладали з організаціями роботодавців угоди, частина

з яких була санкціонована Тимчасовим урядом.

Висновки. У серпні 1917 Тимчасовий уряд затвердив Положення про примирних камерах і третейських судах, що створюються для вирішення трудових конфліктів. Примирливі камери засновувалися на територіальних районах або галузях промисловості і формувалися з рівної кількості представників робітників і підприємців. Третейські суди також створювалися на паритетних засадах і були другою інстанцією при вирішенні трудових спорів. Якщо примирення камера не могла вирішити суперечку, справу розглядав третейський суд]. Рішення третейського суду як вищої примирної інстанції були обов'язковими. Однак допускалася можливість звернення ще й до Центральної примирливу камеру. Її рішення вважалися остаточними [12, с. 43-44].

Література:

1. Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс трудового права: В 2 т. Т. 1. Историко-правовое введение. Общая часть. Коллективное трудовое право: Учеб. – М.: Изд-во Проспект, 2003. С. 19-20.
2. Киселев И.Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование. Учебное пособие. – М.: Издательство НОРМА, 2001. С. 1.
3. Миронов В.И. Трудовое право: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2009. С. 17.
4. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник –2-е изд., перераб. и доп.– М., Юрист, 2007. С. 315, 319.
5. Ярьсько А. Доцільність функціонування КТС. Право України. 1998. № 4. С. 53–55.
6. Ньюбергер Дж. Власть слова: рабочие против хозяев в мировых судах // Рабочие и интеллигенция России в эпоху реформ и революций, 1861 - февраль 1917 г. / РАН. Отд-ние истории. Ин-т рос. истории. С.-Петербург. фил., Калифорнийский ун-т в Беркли (США) и др.; Редкол.: Потолов С.И. (отв. ред.) и др. С.-Петербург, 1997. С. 255-266.
7. Таль Л.С. Очерки промышленного рабочего права. М., 1918. С.43-44.
8. Таль Л.С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование. Часть 2. Ярославль, 1918. С. 62.

9. Лебедев В.М., Воронкова Е.Р., Мельникова В.Г. Современное трудовое право (опыт трудового компаративизма). Книга первая / Под ред. В.М. Лебедева. – М.: Статут, 2007. С. 186.

10. Закон от 1 июня 1882 г. «О малолетних, работающих на заводах, фабриках и мануфактурах».

11. Ташбекова И.Ю. Правовое регулирование деятельности фабричной инспекции в России в конце XIX - начале XX века: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2007. С. 26.

12. Орлова Н.Е. Практика государственного регулирования трудовых отношений Министерством труда Временного правительства // Социальное и пенсионное право", 2007, № 1. С. 43-44.

References:

1. Lushnykova M.V., Lushnykov A.M. Kurs trudovogo prava: V 2 t. T. 1. Ystoryko-pravovoe vvedeniye. Obshchaia chast. Kollektivnoye trudovoe pravo: Ucheb. – М.: Yzd-vo Prospekt, 2003. S. 19-20.

2. Kyselev Y.Ia. Trudovoe pravo Rossyy. Ystoryko-pravovoe yssledovaniye. Uchebnoye posobyе. – М.: Yzdatelstvo NORMA, 2001. S. 1.

3. Myronov V.Y. Trudovoe pravo: Uchebnyk dlia vuzov. – Spb.: Pyter, 2009. S. 17.

4. Matuzov N.Y., Malko A.V. Teoriya hosudarstva y prava: Uchebnyk –2-e yzd., pererab. y dop.– М., Yuryst', 2007. S. 315, 319.

5. Iaresko A. Dotsilnist funktsionuvannia KTS. Pravo Ukrainy. 1998. № 4. S. 53–55.

6. Niuberher Dzh. Vlast slova: rabochye protyv khoziaev v myrovyykh sudakh // Rabochye y yntellyhentsiya Rossyy v epokhu reform y revoliutsyi, 1861 - fevral 1917 h. / RAN. Otd-nye ystoryy. Yn-t ros. ystoryy. S.-Peterb. fyl., Kalyfornyiskiy un-t v Berkly (SShA) y dr.; Redkol.: Potolov S.Y. (otv. red.) y dr. S.-Peterburh, 1997. S. 255-266.

7. Tal L.S. Ocherky promyshlennogo rabocheho prava. М., 1918. S.43-44.

8. Tal L.S. Trudovoi dohovor. Tsyvylstycheskoye yssledovaniye. Chast 2. Yaroslavl, 1918. S. 62.

9. Lebedev V.M., Voronkova E.R., Melnykova V.H. Современное трудовое право (опыт трудового компаративизма). Knyha pervaiya / Pod red. V.M. Lebedeva. – М.: Statut, 2007. S. 186.

10. Закон от 1 yunia 1882 h. «O maloletnykh, rabotaiushchykh na zavodakh, fabrykakh y manufakturakh».

11. Tashbekova Y.Iu. Pravovoe rehulyrovaniye deiatelnosti fabrychnoi ynspektsyy v Rossyy v kontse XIX - nachale XX veka: Avtoreferat dySSERTatsyy na soyskaniye uchenoi stepeny kandydata yurydicheskyykh nauk. М., 2007. S. 26.

12. Orlova N.E. Praktika hosudarstvennoho rehulyrovaniya trudovykh otnosheni Mynysterstvom truda Vremennoho pravytelstva // Sotsyalnoye y pensyonnoye pravo", 2007, № 1. S. 43-44.

Tabachnik P.Ya. Peculiarities of legal regulation of employment of employees in the period of xix century. early xx century. – Article

The article considers some features of the legal regulation of employment in the period of the nineteenth century. beginning of xx. Attention is paid to the importance and role of the Peasant Reform of 1861, analysis of the Law of June 3, 1886 "On approval of draft rules on supervision of factories, on mutual relations of manufacturers and workers and on increasing the number of factory inspection ranks", because with the adoption of this law Labor law has an independent subject and method of legal regulation.

It is analyzed that before the Peasant Reform of 1861 social production was based mainly on forced labor of serfs. In contrast to the pre-reform period (before the reform of 1861), when the legislation governing the relationship between manufacturers and freelancers was limited to two main acts of almost complete absence of a free labor market, in the period after the reform of 1861 until the October Revolution of 1917 mainly the so-called factory legislation) was actively developing. During the period of military communism (1918-1921), judicial protection in the event of conflicts in the field of labor relations was virtually absent, and labor disputes were resolved mainly administratively. Magistrates' Courts were established as a result of the Judicial Reform of 1864 to deal with minor civil and criminal cases. Magistrates were required to "rule" by law only if previous attempts at reconciliation were unsuccessful. Already in the 30-40's of the XIX century. part of the industrialists acknowledged the insufficiency of punitive measures only, and the idea of reconciliation with the workers became popular among them. After the revolution of 1905, the newly created Ministry of Trade and Industry developed a bill on industrial courts and submitted it to a special meeting on labor. It should be noted that in the late XIX-early XX century a role in resolving labor disputes was played by the Factory Inspectorate, first established in 1882 to oversee the implementation of the law on labor protection of minors, and then significantly expanded its functions and powers. The February

Revolution of 1917 led to the existence of a dual power, as a result of which the legislative functions were performed by two bodies: the Provisional Government, which adopted acts that had the force of law, and the Council of Workers 'and Soldiers' Deputies.

Key words: work, labor relations, employment, labor relations.

Табачник П.Я. Особенности правового регулирования занятости наемных работников в период XIX века. начало XX века. - Статья

В статье рассматриваются некоторые особенности правового регулирования занятости в период XIX века. начало XX. Обращается внимание на значение и роль крестьянской реформы 1861 г., анализ Закона от 3 июня 1886 г. «Об утверждении проекта правил о надзоре за фабриками, о взаимоотношениях производителей и рабочих и об увеличении количества фабричных инспекций. рангов », поскольку с принятием этого закона Трудовое право имеет самостоятельный предмет и метод правового регулирования.

Анализируется, что до крестьянской реформы 1861 г. общественное производство основывалось в основном на принудительном труде крепостных. В отличие от дореформенного периода (до реформы 1861 г.), когда законодательство, регулирующее отношения между производителями и фрилансерами, ограничивалось двумя основными актами почти полного отсутствия свободного рынка труда, в период после реформы 1861 г. до Октябрьской революции 1917 г. активно развивалось в основном так называемое фабрично-заводское законодательство. В период военного коммунизма (1918-1921 гг.) Судебная защита при конфликтах в сфере трудовых от-

ношений практически отсутствовала, а трудовые споры решались в основном в административном порядке. Мировые суды были созданы в результате судебной реформы 1864 года для рассмотрения мелких гражданских и уголовных дел. Магистраты обязаны «править» по закону только в том случае, если предыдущие попытки примирения были безуспешными. Уже в 30-40-х годах XIX в. часть промышленников признала недостаточность только карательных мер, и идея примирения с рабочими стала популярной среди них. После революции 1905 года вновь созданное министерство торговли и промышленности разработало законопроект о промышленных судах и представило его на специальном заседании по труду. Следует отметить, что в конце XIX - начале XX века роль в разрешении трудовых споров играла Заводская инспекция, впервые созданная в 1882 году для контроля за исполнением закона об охране труда несовершеннолетних, а затем значительно расширила свои функции и полномочия. Февральская революция 1917 г. привела к существованию двоевластия, в результате чего законодательные функции выполняли два органа: Временное правительство, принявшее акты, имеющие силу закона, и Совет рабочих и солдат. «Депутаты.

Ключевые слова: работа, трудовые отношения, занятость, трудовые отношения.

Авторська довідка:

Табачник Петро Якович, аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Стаття надійшла до редакції: 24 грудня 2020 р.